



XALQ PEDAGOGIKASI TARBIYA TAJRIBALARI MAJMUIDIR

G. N. Volkov

“Xalq pedagogikasi - xalq ogʻzaki ijodida, urf-odatlarida, marosimlarda, bolalar oʻyinlari va oʻyinchoqlarida va hokazolarda saqlanib qolgan pedagogik maʼlumotlar va tarbiya tajribasining majmuasidir”

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarning taʼlim va tarbiyasida xalq pedagogikasining oʻrni va ahamiyati shuningdek xalq ogʻzaki ijodi, ertak, maqol, bolalar oʻyinlari va oʻyinchoqlarida va hokazolarda saqlanib qolgan pedagogik omillar haqida soʻz yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Taʼlim, tarbiya, xalq pedagogikasi, xalq ogʻzaki ijodi, ertak, maqol, bolalar oʻyinlari va oʻyinchoqlarida, pedagogik omillar

Ключевые слова: Azal-azaldan oʻzbek xalqi bola tarbiyasiga alohida eʼtibor berib keladi. “Bola - aziz odobi undan aziz”, “Odob bozorda sotilmas”, “Odobli bola elga manzur” kabi maqollar ham bejiz aytilmagan bu degani uzoq tarixdan oʻzbek xalqi bolalarga taʼlim va tarbiya berishni uzviy va uzluksiz olib borilgan boʻlib, u oʻzbek xalqi pedagogikasining nodir va mukammal boʻlishiga olib kelgan. Balki sizda savol tugʻillar xalq pedagogikasi atamasi maʼnosi haqida. Xalq pedagogikasi – xalq maʼnaviy madaniyatining asosiy tarkibiy qismidir. Shunday ekan Vatanimizda ilk pedagogik tasavvurlarning vujudga kelishi, rivojlanishi va albatta taraqqiyoti ham mahalliy xalq maʼnaviy madaniyatining yuksalishi bilan bogʻliqdir. Xalq pedagogikasining rivoji esa nazariy pedagogika ilmi taraqqiyoti bilan bevosita bogʻliq. Biz ushbu holni Markaziy Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti misolida koʻrishimiz mumkin. Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Jomiy, Xorazmiy, Dehlaviy, Navoiy, Forobiy, Saʼdiy, Nosir Xisrav va boshqa mutafakkirlar ilmiy merosi tahlili shuni koʻrsatadiki, ularning taʼlim-tarbiyaviy fikrlari bevosita xalq pedagogikasi manbalari tizimi: maqollar, matallar, ertaklar, afsona va rivoyatlar mantiqiga mos keladi. Hozirgi kunda koʻplab rivoyatlar va ertaklar mazkur mutafakkirlarning hayoti va faoliyati bilan bogʻliq holda vujudga kelgan.

Har bir millatning, xalqning oʻz tarixi, urf-odatlari, anʼanalari, maʼnaviy va moddiy qadriyatlari asosida yaratilgan pedagogikasi mavjud. Huddi mana shu xalq pedagogikasi asosida shaxsni tarbiyalash va taʼlim berish hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan biridir. Butun dunyo xalqlarining pedagogik madaniyati bilan juda qiziqqan rus yozuvchisi, maʼrifatparvari V.G.Belinskiy: “Har bir millatning oʻziga xosligi, asosan faqat shu millatga xos dunyoqarash, din, til, urf-odatlar va anʼanalardir”, - deydi. Oʻtmishda yigʻilgan maʼrifiy boyliklarni buyuk yunon faylasuf Gegel “oʻzidan kuch taratuvchi ona yer” bilan taqqoslagan. Uning taʼkidlashicha, “Ilm-fan va taʼlimning har bir yangiligi uning qadimiylikkamurojaatidan kelib chiqadi”. Demak, madaniyatning, jumladan pedagogik madaniyatning anʼanaviyligi xalqlarning yuqori madaniyatining muhim belgisidir. Buyuk alloma Abu



Nasr Forobiy: “Xalqlarning o‘z qadimiy madaniyatiga e‘tibori va qiziqishning uyg‘onishi ularning xaqiqiy donoligidan dalolatdir”¹ - deydi.

Folklorshunos T.Mirzaev ta‘rifi bilan aytganda: “Xalqimiz antik davr va o‘tgan asrlarning klassik epopeyalari – “Iliada” va “Odisseya”, “Maxobxorati” va “Ramayana”, “Igor jangnomasi” va “Shohnoma”, “Manas” va “Jangar” kabi shoh asarlar bilan bellasha oladigan va ular bilan teng turgan hayratomuz dostonlarga, rang-barang ertaklarga, xalqning hayot tajribalarini o‘zida mujassamlashtirgan ajoyib maqol va matallarga, juda ko‘p topishmoqlar, latifalarga egaki, bular ma‘naviy boyligimiz, zo‘r iftixorimizdir”².

Demak, xalq pedagogikasi xalq ommasining turmush faoliyati jarayonida to‘plangan, jamlangan va avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan tarbiya borasidagi tajriba va bilimlari jamlanmasidir.

O‘zbek xalq pedagogikasi o‘z tarbiya borasidagi tajribalarini quyidagi manbalarda aks ettiradi:

1. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi (folklori)
2. Milliy urf-odatlar, an‘analari va marosimlar.
3. Xalq o‘yinlari va o‘yinchoqlari
4. Diniy ta‘limotlar.
5. Xalq amaliy san‘ati va hunarmandchiligi
6. Milliy musiqa va qo‘shiqchilik san‘ati.
7. Tasviriy san‘at.
8. Tarixiy vodgorliklar va milliy me‘morchilik
9. Xalq rags san‘ati
10. O‘rta Osiyo va o‘zbek xalqi mutafakkirlarining asarlari.

1. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi (folklori) xalqimiz o‘z tarixiy ijtimoiy taraqqiyoti mobaynida boy og‘zaki irod merosini yaratgan. Xalq og‘zaki ijodi qadim zamonlardan buyon xalq pedagogikasining tarbiya vositalaridan biri bo‘lib kelgan. O‘zbek xalq og‘zaki ijodining barcha janrlari, jumladan, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, naqlar, latifalar, loflar, xilma-xil qo‘shiqlar, allalar, termalar, maqollar, matallar, topishmoqlar, dostonlar, askiyalar, aytishuvlar, tez aytishlarning tarbiyaviy imkoniyatlari cheksizdir. Barkamol shaxsni shakllantirishning hamma tarkibiy qismlari, ya‘ni aqliy, axloqiy, jismoniy mehnat, nafasat tarbiyasiga oid ajoyib ma‘lumotlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodining barcha janrlarida o‘z ifodasini topgan. Chunonchi, Topishmoq — xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va ommaviy janri. Ingliz olimi E.B.Taylorning fikricha, topishmoq madaniyat tarixida maqol bilan paydo bo‘lgan, uning gullagan davri sivilizatsiyaning quyi va o‘rta bosqichlariga to‘g‘ri keladi. Uning fikricha, topishmoq ananaviy savol- javob shaklidagi odatda quruq xazilga olib boruvchi shunchaki so‘z o‘yini emas, balki

¹ Forobiy Aбу Nasr. Risolalar. - T.: Fan, 1975

² T.Mirzaev. Xodi Zariф. -T.: F.Gulom, 1967



u jiddiy javob berishni talab qilgan qadimiy shaklda tuzilgan topshiriqdir. Sfinks topishmog`i buning yorqin namunasidir.³

Topishmoqning javobini topish mobaynida bola zehnini o`sadi, tafakkurini yuksaladi, xotirasini mustahkamlanadi. Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida nihoyatda keng foydalaniladigan, topishmoqlar, tarbiyalanuvchilarning diqqatini tortib ularni fikrlashga tafakkur qilishga undaydi.

Xalq og`zaki ijodi yozma adabiyotdan ancha ilgari paydo bo`lgan va yozma adabiyotning bunyodga kelishi uchun zamin hozirlagan. Xalq yaratgan asarlar o`zining g`oyaviyligi, chuqur xalqchilligi, til boyligi va badiiyligi bilan ajralib turadi. U xalqning yengilmas irodasini, kelajakka bo`lgan ishonchini, haqiqat, adolat, tinchlik va baxt haqidagi tasavvurlarini yaqqol aks ettiradi. Xalq shoirlari yoki jamoat tomonidan yaratilib, og`izdan-og`izga, avloddan-avlodga o`tib kelgan badiiy asarlar xalq og`zaki ijodi deyiladi. Xalq og`zaki ijodi fol`klor deb ham yuritiladi. Xalq og`zaki ijodiga quyidagi janrlar kiradi: qo`shiq, maqol, matal, topishmoq, afsona, rivoyat, asotir, ertak, latifa, lof, lapar, termalar, doston, askiya, tez aytish, masal, alla, yor-yorlar, kelin salomlar va h.k.⁴

Xalq og`zaki ijodida eng kichik yoshidagi bolalarning tarbiyalashda ishlatiladigan janrlari esa quyidagilarkiradi: alla, ertak, maqol, topishmoq, tez aytish, qo`shiq kabilar.

Alla–bolalarni uxlashi uchun onalar aytadigan qo`shiq. Onaning bolaga bo`lgan mehr-muhabbati, umid va orzulari, yaxshi niyat va tilaklarini anglatish hamda ruhiy kechinmalarini ham ifo-dalaydi. Shu bois ba`zi namunalari yig`i ohanglariga yaqin bo`ladi. Ayrim tax-minlarga ko`ra, A. nomi "Alloh" so`zidan kelib chiqib, Yaratgandan chaqaloqni o`z panohida asrashni iltijo qilishga nis-bat bilan bog`liq.

Bola uchun allaning so`zi emas, kuyi yoqimli. Chunki u hali so`zni anglamaydi. Ona uchun esa alladagi suzlarmuhim: ular – ona qalbining nidolari. Bir xil ohangdagi kuy bola ma`naviy ehtiyojining dastlabki asosiy qondirgichi sifatida xizmat eta boshlaydi. Chindan ham "Bola birinchi oyligidayoq musiqiy idrokini – ritm va ohangni idrok eta olishini namoyon etadi. CHunki allalar har qanday holatda ham jismoniy harakat, ham ruhiy faoliyat bilan uzviy bog`liqdir. Jismoniy harakat bolaning muttasil o`sishini, vujudining chiniqishini rag`batlantiruvchi muhim vosita bo`lsa, allalarning monoton ohangi esa shu jismoniy rivojlanishni ma`naviy rivojlanishga ulaydigan, bola ruhiy faoliyatini faollashtiradigan vosita bulib xizmat qiladi. M. Alaviya: "Alla, asosan, to`rtlikdan tashkil topgan bo`lsa ham, ba`zan allalovchi to`lqinlanib ketsa, davom ettirib, boshqa misralarni ham qo`shib yuboradi va bir-biriga yaqin bir qancha to`rtliklarni aytib, bu bilan o`zining tilak, armonini izhor etadi", - degan edi.

Ertak – xalq og`zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to`qima va uydirmaga asoslangan sehrli sarguzasht va maishiy harakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. M. Qoshg`ariyning "Devonu lug`ati turk" asarida etuk shaklda uchraydi va biror voqeani og`zaki tarzda hikoya qilish ma`nosini bildiradi. Ertaklar, asosan, didaktik vazifani bajaradi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni

³ Таилор Э.Б. Первобытнфя култура. М:стр. 78

⁴ <https://fayllar.org/xalq-ogzaki-ijodi.html>



ijobiy qahramonlarga nihoyatda hayrixoh bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-xiyalga nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi.

“Maqol” atamasi arabcha “kavlun” – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi qisqa xulosalarini ifodalaydi. Ularda fikr aniq, muayyan mantiqiy izchillikda, ba'zan to'g'ri, ba'zan ko'chma ma'noda ifodalanadi. Maqolda ifodalangan pedagogik g'oyalar alohida shaxsgagina emas, balki keng xalq ommasiga qaratilgan bo'ladi. Maqolda hayotiy tajribada sinalgan pedagogik fikrlar bayon qilinadi. U o'z shakliga ko'ra ixcham, mukammal, lekin ommabop bo'ladi. Shuningdek, maqollar xalq pedagogik tafakkuri yo'nalishlarini, uning pedagogik madaniyatini, ma'naviy-axloqiy e'tiqodini, turmush va mehnat mezonlarini, sevgi va nafratini, orzu va intilishini ifodalaydi.

Qo'shiqlar – voqelikni yakka shaxs kechinmalari orqali aks ettiradi. “Qo'shiq” – turkiy “qo'shmoq” so'zidan olingan bo'lib, misraga misrani qo'shib kuylash, aytish ma'nolarini anglatadi. Qo'shiqlarda xalq ma'naviyati qudrati, irodasi ifodalanadi. U kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnatsevarlikka, vatanparvarlikka, do

2. Milliy urf-odatlar, an'analar va marosimlar. Milliy urf-odatlar, an'analar, marosimlar zamirida katta tarbiyaviy imkoniyatlar mavjud, zero ularning barchasi ajdodlarimizdan qolgan madaniy meros sanaladi. Milliy to'ylar, ommaviy bayram - sayllar, sharqona va turkona an'analar, hayit bayramlarida xalqimizning o'ziga xosligi yorqin aks etadi.

3. Xalq o'yinlari va o'yinchoqlari. O'zbek xalq o'yinlari o'zlarining serharakatligi, chidamlilikka o'rgatuvchanligi, chiniqtiruvchi harakatlardan iboratligi bilan ajralib turadi. Xalq o'yinchoqlarida xalqning turmushi, uning qadriyatlari va orzu istaklari ustalik bilan tasvirlangan. O'yin – bola faoliyatining asosiy qismini tashkil qiladi. bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasidir. O'yin jarayonida bola faoliyat sub'ekti sifatida shakllana boshlaydi. Har bir yosh davrida bolalar o'yinlari o'zining rang-barangligi bilan ajralib turadi. O'yinlar o'z mazmuni va tashkil etilishi, bolalarga ta'sir ko'rsatish darajasi, vositalarning turlari hamda kelib chiqishiga ko'ra xilma-xildir. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muamolardan biridir.

O'yin jarayonida bolaning barcha psixik jarayonlari tarkib topishida imkon bo'ladi. Chunki o'yin faoliyati bolalarning sezgisi, diqqati va xotirasi, nutqi, xayoli, xissiyoti, tafakkuri, mehnatga doir malakalari va qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

O'yinchoq –bolalar o'yini uchun yasalgan buyum. O'yinchoq bola hayotining yo'ldoshi, sirdoshi uning quvonchi manbaidir. O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga hos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga katta ta'sir o'tkazadi. Bolaning tasavvuri, xayolini rivojlantiradi, qiziqishlari, didini ifodalaydi. Xalq o'yinchoqlarida xalqning turmushi, uning qadriyatlari va orzu istaklari ustalik bilan tasvirlangan

4. Diniy ta'limotlar. odob-axloqqa, insoniylikka oid qimmatli pedagogik g'oyalar ilgari surilgan.



5. Xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi.

Xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligining sohalari xalq moddiy hayotining ko'zgusi va ijtimoiy hayotining aksi bo'Mib, o'quvchilarda nafosat his-tuyg'ularini shakllantiradi.

6. Miliv musiqa va qo'shiqchilik san'ati.

Musiqa ma'lum darajada hayotni va davrni aks ettiradi. Jumladan, o'zbek musiqa va qo'shiqchilik san'ati xalqimizning turmushini, uning orzu-istaklarini o'zida mujassamlashtirgan.

7. Tasviriv san'at.

Xalqning hayoti, u turmush kechirayotgan tabiiy sharoit, insoniy obrazlar ma'lum darajada pedagogik bilimlar va ma'lumotlarni ifodalab bergan.

8. Tarixiy vodgorliklar va milliy me'morchilik.

Har bir tarixiy yodgorlik zamirida xalqning ma'lum davrdagi tarixiy taraqqiyoti va ijtimoiy hayoti yotadi. Har bir tarixiy obidalar yoshlarda vatanparvarlik hissini, bunday betakror obidalami yaratgan ajdodlar bilan faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi.

9. Xalq rags san'ati.

O'ziga xos ma'noni anglatuvchi chiroyii, mutanosib harakatlar nafosat tarbiyasining muhim vositalaridan biri bo'Mib kelgan.

10. O'rta Osiyo va o'zbek xalqi mutafakkirlarining asarlari.

⁵Misol uchun, Ibn Sino o'zining "Tadbiri manozil" asaridagi "Maktabda bolalarni o'qitish va tarbiyalash" deb nomlangan bobida umumta'lim g'oyasini ilgari suradi. Shuningdek, ta'limda suhbat metodini qo'llashni, aqliy mashg'ulotni jismoniy mashg'ulotlar bilan almashib turishni tavsiya etadi. Jamoada o'qitish afzalliklarini uqtiradi. Bunday ilg'or pedagogik fikrlarni Beruniy, Forobiy, Rudakiy, Nosir Xisrav, Sa'diy, Yusuf Xos Hojib, Umar Hayyom, Burxoniddin Zarnudjiy, Ahmad Yugnakiy asarlarida ham ko'rish mumkin. Buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari shakl va mazmuniga ko'ra xalqning pedagogik donishmandligi bilan uyg'unlashib ketgan. Ular Markaziy Osiyo xalqlari pedagogik madaniyatining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Demak, xalq pedagogik g'oyalari buyuk mutafakkirlar pedagogik qarashlari bilan hamohang shakllanib, ular bir-birini takomillashtirib, boyitib borgan. Donishmandlar asarlarida xalqning amaliy pedagogikaga doir fikrlari ilmiy pedagogik tusga kira borgan. Shu taxlitda pedagogika ilmi takomillasha borgan.

O'zbek xalqi yaratgan va avloddan-avlodga brogan sari sayqallanib o'tib kelayotgan xalq pedagogikasi har tomonlama mukammal shaxsni tarbiyalash, voyaga yetkazishni o'ziga bosh g'oya qilib olgani ham muhimdir.

⁵ Mutalipova.M.J. "Xalq pedagogikasi"(O 'zbekiston Respublikasi Oliy va o 'rta metxsus ta 'lim vazirligi tomonidan 5110900 - pedagogika va psixologiya yo 'nalishi talabalari uchun o 'quv qo 'llanma sifatida tavsiya etilgan) T 2015 b-10